

Bijlage bij het hoorcollege *Acht filosofische miniaturen*

ACHT FILOSOFISCHE MINIATUREN

EEN HOORCOLLEGE OVER
GROTE DENKERS, VAN PLATO
TOT WITTGENSTEIN

Door Herman Philipse

Inhoudsopgave

[Herman Philipse](#)

[Inleiding](#)

[Plato](#)

[Aristoteles](#)

[Descartes](#)

[Hume](#)

[Kant](#)

[Nietzsche](#)

[Heidegger](#)

[Wittgenstein](#)

[Colofon](#)

Herman Philipse

Filosofie?

Prof. dr. mr. Herman Philipse is emeritus hoogleraar aan de Universiteit Utrecht en doet onderzoek op het gebied van de moderne en contemporaine wijsbegeerte. Philipse heeft rechten en wijsbegeerte gestudeerd aan de Rijksuniversiteit Leiden. Ook studeerde hij filosofie te Oxford, Parijs en Keulen. In 2012 is van hem de uitgebreide verhandeling verschenen: *God in the Age of Science?: A Critique of Religious Reason* (Oxford University Press). Bij Home Academy zijn van hem diverse hoorcolleges verschenen, waarvan de meest recente zijn: *Waarheid en dwaling*, *Klimaatverandering*, *De onvoltooide Verlichting* en *Wat is*

Synopsis van het hoorcollege *Acht filosofische miniaturen*

Inleiding

Deze serie hoorcolleges is een wandeling met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis van de wijsbegeerte en is bedoeld voor geïnteresseerden zonder veel wijsgerige achtergrondkennis. Wijsbegeerte of filosofie kan worden gedefinieerd als een poging met redelijke middelen een omvattende wereldbeschouwing te ontwikkelen. Ze ontstond ongeveer 2500 jaar geleden in Griekenland, India, en China. Individuele denkers emancipeerden zich van de overgeleverde mythisch-religieuze denkwijzen en begonnen zelfstandig na te denken over mens, moraal, kennis, godsdienst en wereld.

Van de Europese wijsbegeerte die ooit in Griekenland begon, hebben zich in de loop van de geschiedenis de vakwetenschappen afgesplitst en om die reden wordt de filosofie vaak “de moeder der wetenschappen” genoemd. Telkens riepen de vakwetenschappen echter ook weer wijsgerige vragen op, zoals die naar de verhouding tussen verschillende wetenschappen, bijvoorbeeld logica en wiskunde, of psychologie en neurowetenschap. Met name sinds de wetenschappelijke revolutie in de zeventiende eeuw is de Westerse wijsbegeerte, in tegenstelling tot die van India en China, nauw verbonden met wetenschappelijke ontwikkelingen.

In deze serie is ervoor gekozen uit te gaan van het werk van acht individuele filosofen. Kernpunten uit hun denken worden telkens in één uur geschetst. Het doel van deze hoorcolleges is bij het publiek liefde op te wekken voor de immense ideeënrijkdom van de Westerse wijsgerige traditie.

Plato (ca 428-347 v. Chr.)

I. Inleiding:

- Doel van de colleges: u inspireren tot liefde voor een vakgebied dat in Nederland (i.t.t. Duitsland, Frankrijk en Engeland) nog steeds ondergewaardeerd is: de wijsbegeerte.
- Opzet: 8 miniaturen van zg. grote filosofen; als eerste Plato, ingeleid via een dialoog over de liefde.

II. De dialoog: Symposium of Drinkgelag (tussen 385 en 378 v. Chr.)

- Waarom iedereen deze dialoog zou moeten lezen: (1) eerste expliciete discussie van liefde in westerse litt./filos.; (2) mooi exposé van de “ideeënleer”, Plato’s kern-doctrine; (3) schitterend portret van Socrates (cf. Apologie); (4) dramatische compositie.
- Thema: gepassioneerde (sexuele) liefde (eroos, vgl. filia), tevens de liefdesgod Eroos. De homoseksuele liefde tussen de oudere man (liefhebber) en jonge knaap (geliefde). Plato zal aan dit thema een veel ruimere portée geven.
- Vorm van de dialoog: zes lofreden op Eroos (Phaedrus, Pausanias en Eryximachus prijzen de liefde vanwege haar heilzame effecten; Aristophanes, Agathon, en Socrates gaan in op de natuur van de liefde). Aan het einde van de dialoog “ontaardt” het symposium omdat Alcibiades met een dronkemanspartij binnenvalt. Hij houdt een lofrede op Socrates: de liefhebber bij uitstek.
- Stijl van de dialoog: sterk parodiërend (b.v. Agathon, de tragedieschrijver). Scherts en ernst. Vgl. 223d: de vaardige tragedieschrijver moet ook een blijspeldichter zijn.

- Raamvertelling. De verteller, Apollodorus, geeft terloops de bedoeling van de dialoog weg. Voordat hij Socrates ontmoette “was ik in de waan iets belangrijks te doen, maar in feite was ik het meest waardeloze sujet op aarde – even waardeloos als U op dit ogenblik: U meent toch ook dat filosoferen het laatste is wat iemand zou moeten doen?” (173a).

III. De mythe van Aristophanes

- de oorspronkelijke natuur van de mens; (2) overmoed; (3) de straf van Zeus: doorsnijden; (4) sterfelijkheid; (5) voortplanting; (6) de natuur van de liefde: verlangen naar vereniging met je wederhelft; (7) superioriteit van de homoseksuele liefde; (8) het wonder van de liefdeservaring: “heelheid”; (9) eert de goden! (op straffe van nogmaals doorsnijden; bas-reliefs).

IV. Agathons hoog-retorische lofrede

- (Eros is mooi en deugdzaam): een parodie door Plato van de leerling van de sofist Gorgias: Agathon begaat de ene drogreden na de andere (b.v.: liefde zou de deugd van de matiging bezitten want matiging is macht hebben over passies terwijl de liefde een sterkere passie is dan alle [andere] passies), maar zijn rede is prachtig.
- Socrates’ kritiek: Agathon verwacht de liefhebber (Eros) met de geliefde. Liefhebben is een verlangen naar iets dat men niet heeft, dus als de liefhebber q.q. allerlei mooie dingen bemint heeft hij die zelf niet (of hij heeft ze, maar nog niet permanent).

V. De rede van Socrates: Diotima’s lessen

- Eros is geen god maar een daimoon, de zoon van Poros (vindingrijkheid) en Penia (armoede); de liefhebber wil het goede/schone blijvend bezitten en dus voortbrengen (permanentie).
- De zwangeren in het lichaam en de zwangeren van geest (tempels werden volgens Diotima alleen van de laatsten opgericht! (209e; het Christendom heeft hier verandering in gebracht).
- De ladder van de liefde: (1) één mooi lichaam, (2) alle mooie lichamen, (3) de schoonheid van zielen, (4) de zee van schoonheid: gedachten en theorieën, (5) het Schone/Goede zelf: de Eidos. Door telkens een meer verheven object lief te hebben wordt men zelf meer verheven.
- Alcibiades wordt van geliefde van Socrates tot minnaar van Socrates. Wat het betekent om Socrates lief te hebben: streven naar datgene waarnaar Socrates streeft. Schaamte en politieke betekenis van de dialoog (het Siciliaans avontuur en Sparta).
- De Staat. De grot; echte kennis/wijsheid; de koning-filosoof.

VI. Wat zijn Eide

- (wezenheden, niet “ideeën” als psychologische grootheden)? Voor elk soort dingen is er één eidos, en dit eidos is (1) onveranderlijk, (2) de eidos van F is absoluut F, (3) tijdloos, (4) echte werkelijkheid in vergelijking met het zintuiglijke, (5) perfect, (6) zonder plaats, (7) zuiver en onvermengd, (8) methexis, (9) paradigmata, (10) verklaring van orde in de wereld. Eide schouwen leidt tot ware deugd. (211a e.v.).

VII. Hoe moeten we de “Ideeënleer” van Plato begrijpen?

- Psychologische verklaringen van Nietzsche (Die Fröhliche Wissenschaft § 372) tot Martha Nussbaum (The Fragility of Goodness, CUP 1986).
- Een wetenschapstheoretische verklaring: geometrie als model voor de Ideeënleer en Plato’s gewaagde generalisering. De rol van het platonisme in de tijd van de wetenschappelijke revolutie (Galilei).

VIII. Is de Ideeënleer een goede theorie?

- Problemen met de gewaagde generalisering: is er een eidos van modder (Parmenides)? Dwz: kan men alle eigenschappen “idealiseren”?
- Is geometrie een wetenschap van een tijdloos domein van volmaakte vormen? Het wijsgerige probleem van de status van (het object van) meetkundige kennis.

IX. Besluit

- Plato’s dialoog over de Eros leidt tot de conclusie dat wijsbegeerte de hoogste vorm van Eros is. Socrates beminnen is beminnen wat Socrates bemint: de wijsbegeerte (Alcibiades). Maar wat is wijsbegeerte precies? Volgende week: de opvatting van Aristoteles.

X. Aanbevolen literatuur van en over Plato

- Plato, *Symposium*.
- Recente inleiding: Julia Annas, *Plato: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2003).

Aristoteles (384 - 322 v. Chr.)

I. Inleiding

- Aristoteles, de belangrijkste leerling van Plato; opvoeder van Alexander de Grote; grondlegger van vele wetenschappen (biologie, logica, empirische politicologie, psychologie &c). De dialogen zijn niet overgeleverd maar de wetenschappelijke tractaten wel.
- Eigen aard van Aristoteles’ werk hangt samen met zijn werkwijze: discussie met voorgangers en invoering van begripsmatige onderscheidingen om moeilijkheden op te lossen. Twee voorbeelden van dit laatste: (1) het eleatische argument tegen verandering (als geldt dat A is B, dan kan het niet later zo zijn dat A is niet B) ontmanteld door te onderscheiden tussen identiteit en predicatie; (2) het atomistische argument dat alles door “geluk” of “toeval” gebeurt bestreden door erop te wijzen dat deze noties parasitair zijn op resp. “planmatig handelen” en “regelmaat”. Door deze werkwijze is Aristoteles een voorloper van de z.g. “analytische filosofie”.
- Bij wijze van kennismaking zou men kunnen lezen: *Ethica Nicomachea* (vert. J. Verhaege en C. Pannier, Historische uitgeverij 1999) en John L. Ackrill, *Aristotle the Philosopher* (OUP, 1981; vert. F. van de Blij en Ph. van der Eijk, *Aristoteles*, Historische uitgeverij 1994). Keuze van onderwerp voor deze “miniatuur”: niet ethiek maar: wetenschapsleer en wereldbeeld. Aansluiting bij slotvraag van het college over Plato: wat is filosofie? These: Aristoteles’ antwoord op deze vraag is afgeleid van zijn conceptie van wetenschappelijke kennis.

II. Wat is wetenschappelijke kennis (episteme)?

- Plato definieert episteme in termen van het object (eide); Aristoteles gaat uit van propositionele kennis.
- Vier voorwaarden voor (wetenschappelijke) kennis: (1) A is ervan overtuigd dat p, (2) A kan alleen “weten” dat p als p waar is; (3) een toevallig ware mening is nog geen kennis. Voor kennis is “bewijs” nodig. Dus: A heeft episteme dat p als (1) A ervan overtuigd is dat p, (2) p waar is en (3) A kan bewijzen dat p (4e) voorwaarde: “verklaring”.
- Wat is een bewijs? Een deductief geldige redenering met ware premissen. Om kennis te hebben van de conclusie moet men kennis hebben van de premissen.
- Deze definitie van episteme leidt tot (a) een oneindige regressie of (b) een cirkel, tenzij (c) er “eerste premissen” van de wetenschappen bestaan die we met zoveel zekerheid kennen dat een bewijs niet nodig is (noodzakelijk waar). Münchhausen trilemma. Aristoteles contra de sceptici. “Foundationalism”.

III. Wat is (eerste) filosofie (sofia)?

- Twee soorten eerste premissen (of beginselen): vakspecifiek en algemeen (zie Elementen van Euclides). (Eerste) filosofie of “ontologie” (to on hei on) de studie van deze algemene uitgangspunten van alle wetenschappen; het algemene “wereldbeeld”. Filosofie als algemene fundering van de vakwetenschappen.
- Het probleem van de eerste beginselen. De wetenschappelijke redeneervorm is “Barbara”, dwz. een syllogisme van de vorm SaM, MaP, dus SaP; b.v. Alle planeten staan dicht bij aan de hemel; nabije hemellichamen twinkelen niet; planeten twinkelen niet. De eerste premissen der wetenschappen moeten dus algemeen en bovendien noodzakelijk waar en evident zijn (er mag geen verder bewijs nodig zijn). Hoe kan dat bij een empirische wetenschap? Aristoteles’ begrip van inductie als het “tot stilstand komen van de vorm in de ziel” (Analytica posteriora, B 19). Vergelijking met Plato (inductie in plaats van herinnering; substantiële vormen in de dingen en niet in een hogere werkelijkheid). Het vierde vereiste voor kennis (4) dat het wetenschappelijke bewijs “verklarend” is. De hylemorfistische vooronderstelling van deze “intuïtieve” inductie. Overgang naar ontologie.

IV. Wat is Aristoteles’ ontologie?

- Tegen het atomisme; tegen Plato. Het probleem van de voortplanting.
- De z.g. “vier-oorzaken leer”: stof, vorm, werkingsoorzaak, doelloosheid. Heeft alles in de natuur een doel? Liefhebben van de godheid (monotheïsme). Eeuwig wederkeer van het gelijke in de voortplanting.

V. Voorbeeld van teleologische natuurverklaring: de valbeweging

- Val en worp. Val teleologisch verklaard.
- Val is beweging naar de “natuurlijke plaats” van het voorwerp.
- Wat zijn “natuurlijke plaatsen”? Het ondermaanse en bovenmaanse; de elementen.
- De empirische kracht van deze theorie. Aristoteles’ inertiebeginselen.
- De Christelijke receptie van Aristoteles (12e-13e eeuw); vooruitblik naar de wetenschappelijke revolutie.

VI. Wat is van blijvende waarde in Aristoteles’ werk?

- Logica, empirische methode, vele begripsmatige onderscheidingen, vraagstellingen in de ethiek en politieke theorie, enz. Bovendien is de historische invloed van Aristoteles immens geweest, vooral van zijn conceptie van filosofie als universele funderende wetenschap (tot eind 19e eeuw). Terwijl veel van Aristoteles’ wetenschap tijdens de wetenschappelijke revolutie verworpen werd, bleef deze conceptie van filosofie maatgevend voor denkers als Descartes (volgende miniatuur) en Kant.

VII. Aanbevolen literatuur van en over Aristoteles

- Aristoteles: *Ethica Nicomachea* (vert. J. Verhaege en C. Pannier, Historische uitgeverij 1999)
- John L. Ackrill, *Aristotle the Philosopher* (OUP, 1981; vert. F. van de Blij en Ph. van der Eijk, Aristoteles, Historische uitgeverij 1994)

René Descartes (1596 - 1650)

I. Inleiding

- Grote dingen worden vaak uit teleurstelling geboren. Het boek van de wetenschap (*La Flèche*) en het boek van de wereld (Prins Maurits); de crisis van 1619 (Ulm). De vastbeslotenheid (*résolution*) van Descartes.

- Descartes' wetenschappelijke werk: analytische meetkunde, optica, mechanica.
- Descartes als filosoof van de wetenschappelijke revolutie. De drie aspecten van de wetenschappelijke revolutie: methode, theorievorming, wereldbeeld/ontologie.
- Descartes neemt de Aristotelische meta-conceptie van wetenschap en wijsbegeerte over: de "eerste filosofie" of ontologie moet de vakwetenschappen funderen. Dit verklaart zijn kritiek op Galileï.

II. Descartes' ontologische revolutie

- De circulariteit van natuurverklaringen in de Aristotelische traditie.
- Het onderscheid tussen waarnemingstermen en theoretische termen, of tussen de fenomenale explananda en het theoretische explanans.
- Descartes' opzet: de natuur radicaal mathematiseren (vgl. de algemene relativiteitstheorie). Materie als *res extensa*; de grondbeginselen van de Cartesiaanse mechanica. Oneindigheid van het heelal. Unificatie van de natuurwetenschap: ontologisch, nomologisch methodisch.
- Uitwerking: hemelmechanica (werveltheorie, vgl. Aristoteles) en mechanica van het leven. Hydraulische poppen.

III. Het probleem van de eerste beginselen

- Aristoteliaans funderingsmodel ("foundationalism"). Twee problemen. (1) Deductie van verklaringen en de rol van de ervaring. Descartes methode van mechanische hypothesen.
- (2) Hoe de eerste beginselen te kennen? De Aristotelische conceptie van inductie verworpen. Geen Aristotelische "essenties".
- Aangeboren ideeën die "clair et distinct" moeten zijn; Descartes' "rationalisme".
- Het probleem van het waarheidscriterium.

IV. Descartes' metafysische fundering van de natuurwetenschap ("Meditaties")

- De methodische twijfel: de drie argumenten (waarneming, droom, bedriegende God).
- waarom de geest beter gekend is dan de materie (het "Cogito, sum" als grondbeginsel van de metafysica).
- Het waarheidscriterium en het Godsbewijs; de *Veracitas Dei* en het probleem van de dwaling.
- Hoe theologie de fysica fundeert: aangeboren ideeën conform de materiële natuur.

V. Parallel met de ethiek: hoe theologie de ethiek fundeert

- Een seculiere eudaimonistische ethiek, die "evengoed geldt voor een Turk als voor een Christen". Technologie van de bevrediging en van de ascese.
- De gevoelens zijn van nature goed. Een technologie van de emoties. Vgl. de hedendaagse cognitieve therapie.
- De theologische fundering van de ethiek: vgl. natuurwetenschap. Descartes' boedelscheiding tussen wetenschap & ethiek aan de ene kant en religie aan de andere kant.

VI. Problemen

- In de fysica: instabiliteit van een vloeistof-dynamisch universum; Newtons conceptie: absolute ruimte en werking op afstand. De eindige lichtsnelheid (Rømer) en de leegte (Pascal). Lichaam/geest dualisme en de wet van behoud van beweging.
- De objectie van Arnauld: Descartes' theologische rechtvaardiging van het waarheidscriterium is circulair. Vooruitblik naar het empirisme.
- De notie van een "Pyrrhoonse crisis". Parallel met Luther & de reformatie.
- De grootheid van Descartes: zijn hoofd baarde een nieuw wereldbeeld zoals Athene uit het hoofd van Zeus ontsprong. Het "Cartesiaanse" programma in de natuurwetenschappen

overleeft Newton. Descartes als “vader van de moderne wijsbegeerte”: probleem van het “substantiedualisme” van lichaam en geest.

VII. Aanbevolen lectuur van en over Descartes

- Descartes: *Discours de la méthode* (vele edities; b.v. in Collection Folio essays, no 158, Gallimard 1991); ned. vertaling door Th. Verbeek: *Over de methode* (Boom, 1997).
- Een nog steeds zeer goede inleiding: Anthony Kenny, *Descartes. A Study of his Philosophy* (Random House, 1968).

David Hume (1711 – 1776)

I. Inleiding

- Hume’s twee grote wijsgerige projecten: enerzijds een “science of man” als parallelwetenschap voor Newtons mechanica: de z.g. “associatiepsychologie”; anderzijds was Hume de grootste scepticus van de moderne tijd (invloed Pierre Bayle). Een interne spanning in zijn werk het gevolg.
- Hume als “Man of letters”. Filosofie en de *History of England* (van de Romeinen tot 1688). Wat men per se moet lezen: *Enquiries concerning Human Understanding and the Principles of Morals* (ed. Nidditch, Oxford UP); *The Natural History of Religion* en *Dialogues concerning Natural Religion* (ed. Price, Oxford UP).

II. The Science of Man

- Imitatie van de klassieke mechanica in Hume’s psychologie (*A Treatise of Human Nature*, 1739): evenals bij Newton enkelvoudige en samengestelde elementen; evenals bij Newton drie hoofdwetten; evenals bij Newton een fundamentele kracht. De wetten van associatie door nabijheid, gelijkenis, en causaliteit regelen de opeenvolging van ideeën in de geest. Verschil met Newton: geen metingen, geen wiskunde, geen echte experimentele methode!
- Hume’s empiristische uitgangspunt: (a) m.b.t. begrippen: ze komen alle uit de ervaring (“oorsprongsbeginsel”). De vier mentale operaties (vergroten, verkleinen, transpositie, compositie); (b) m.b.t. oordelen: Hume’s Fork (relations of ideas vs. matters of fact) en het belang van causaliteit.

III. De analyse van causaliteit

- Het begrip causaliteit en de “noodzaak” van natuurwetten: natuurnoodzaak is geen logische noodzaak maar natuurwetten verschillen van andere algemene oordelen: ze maken voorspellingen mogelijk. Hume’s programma (conform (a)): een “oorsprongsanalyse” van het begrip causaliteit.
- Wat we kunnen ervaren bij een oorzakelijk verband: alleen een opeenvolging van gebeurtenissen. De “causale link” tussen oorzaak en gevolg nemen we niet waar. De “noodzaak” het gevolg van een projectie van een mentale verwachting die opgewekt wordt door gewoonte.

IV. Het inductieprobleem

- Wat legitimeert onze voorspellingen als de noodzaak van causale wetten een psychische projectie in de natuur is? Wetten zijn dan niet meer dan algemene oordelen, het resultaat van enumeratieve inductie.
- Inductie is niet deductief te rechtvaardigen. Maar een inductieve rechtvaardiging is circulair (b.v. op grond van het beginsel van de uniformiteit van de natuur).

- Habit is the great principle of human nature. Spanning tussen scepticisme en het wetenschappelijke project: hoe kan Hume de psychologische wetten rechtvaardigen waarop zijn sceptische visie berust?

V. Een toepassing: kunnen we weten dat de materiële wereld bestaat?

- Waarneming een causaal proces: van object via stimulus naar sensation.
- Hoe kunnen we weten dat de sensation een materiële oorzaak heeft?
- De onmogelijkheid om hier een causale wet te etableren.
- Een projectietheorie van de waarneming (cf. Freud). Hume's scepticisme en zijn naturalisme.

Citaat: "I am confounded with all these questions, and begin to fancy myself in the most deplorable condition imaginable, environ'd with the deepest darkness, and utterly depriv'd of the use of every member and faculty. Most fortunately it happens, that since reason is incapable of dispelling these clouds, nature herself suffices to that purpose, and cures me of this philosophical melancholy and delirium, either by relaxing this bent of mind, or by some avocation, and lively impression of my senses, which obliterate all these chimeras. I dine, I play a game of backgammon, I converse, and am merry with my friends; and when after three or four hour's amusement, I wou'd return to these speculations, they appear so cold, and strain'd, and ridiculous, that I cannot find in my heart to enter into them any farther". (*A Treatise of Human Nature*, ed. Nidditch, OUP, p. 269). Dus: "naturalisme" als remedie voor scepticisme.

VI. Kan het redelijk zijn te geloven in wonderen?

- Pascal: zonder wonderen geen Christus. Elke "openbaring" zou een wonder zijn.
- Wat is een wonder? Een gebeurtenis die indruist tegen een natuurwet.
- Geloofwaardigheid van "testimony" kleiner naarmate de gebeurtenis onwaarschijnlijker is. Getuigen die van een volstrekt onwaarschijnlijke gebeurtenis getuigen (een wonder) mogen we nog niet eens geloven als ze volstrekt betrouwbaar zijn (we moeten ons dan onthouden van oordeel). Maar er zijn goede gronden om aan te nemen dat getuigen van wonderen niet volstrekt betrouwbaar zijn. Dus we kunnen redelijkerwijze nooit in wonderen geloven. Hume: "If the falsehood of his testimony would be more miraculous than the event which he relates; then, and not till then, can he pretend to command my belief or opinion" (*Enquiry concerning Human Understanding*, p. 116).

VII. Evaluatie

- Spanning tussen V en VI: waarom zou men wel geloven in het bestaan van de materiële wereld en niet geloven in het bestaan van God?
- Spanning tussen Hume's empiristische psychologie en zijn analyse van causaliteit en inductie: waarom zouden we geloof hechten aan de psychologie waarop deze analyses berusten als de analyses juist zijn? Het Aristotelische funderingsmodel blijft maatgevend voor Hume's concept van kennis. Daarom is inductie onvoldoende rechtvaardiging van wetenschappelijke wetten. Hume versus Newton.
- Dilemma voor Hume's argument tegen wonderen: is een wonder gedefinieerd als een gebeurtenis die indruist tegen een "ware" natuurwet (dan is een wonder logisch uitgesloten) of als een gebeurtenis die indruist tegen een inductieve generalisatie (dan weerlegt het wonder gewoon de generalisatie en is het dus geen wonder).
- Hume's immense invloed (psychologie, inductie, piëtisme, enz.).

VIII. Aanbevolen literatuur van en over Hume

- Hume: *Enquiries concerning Human Understanding and the Principles of Morals* (ed. Nidditch, Oxford UP);
- Hume: *The Natural History of Religion* en *Dialogues concerning Natural Religion* (ed. Price, Oxford UP).

- Hume: *A Treatise of Human Nature*, (ed. Nidditch, Oxford UP)
- Terence Penelhum, *Hume: An Introduction to his Philosophical System* (West Lafayette, Ind.: Purdue University Press, 1922)

Immanuel Kant (1724 - 1804)

I. Inleiding

- Kant: de grootste Duitse verlichtingsfilosoof, dit jaar (2004) twee eeuwen geleden gestorven. Een proeve van Kants stijl (om uit het hoofd te leren): “Aufklärung ist der Ausgang des Menschen aus seiner selbstverschuldeten Unmündigkeit. Unmündigkeit ist das Unvermögen sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen. Selbstverschuldet ist diese Unmündigkeit, wenn die Ursache derselben nicht am Mangel des Verstandes, sondern der Entschliebung und des Mutes liegt, sich seiner ohne Leitung eines andern zu bedienen. Sapere aude! Habe mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung.” (Uit: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*, 1784).
- Drie grote problemen in Kants theoretische filosofie: (1) de Hume - Newton Paradox; (2) het probleem van geloof en wetenschap; (3) het probleem van vrijheid en determinisme. Kant lost al deze problemen (en vele andere) op door één theorie: de transcendentiaalfilosofie.

II. Het kennistheoretische probleem (Kritik der Reinen Vernunft, 1781)

- Newtons natuurwetenschap en Hume's scepsis. Er moeten nietempirische beginselen van de natuurwetenschap (en wiskunde) bestaan: de “synthetische oordelen a priori”.
- Hoe zijn synthetische oordelen a priori mogelijk? (a) De verklaring van het a priori: Aanschouwingsvormen, categorieën, ideeën. Kants visie op het “informatieverwerkende mechanisme”. (b) Kants verklaring van het synthetische karakter van deze kennis: de “Copernicaanse wending”. Hoe zit de vergelijking met Copernicus precies in elkaar?
- De fenomenale wereld en de wereld an sich. De status van het kennende subject.
- Wat is nu het object van de natuurwetenschap? De door het transcendentale kenvermogen geconstitueerde wereld en niet de wereld an sich!

III. Het probleem van geloof en wetenschap

- I Romeinen 20 en de traditie van de rationele theologie.
- Het failliet van de rationele theologie in Kants tijd.
- Kant: “ik moest het weten opheffen om plaats te maken voor het geloof”.
- Kants boedelscheiding in termen van fenomenale en noumenale wereld: het geloof gaat over de wereld an sich maar is niet wetenschappelijk te verantwoorden; de wetenschap is echte kennis maar betreft slechts de fenomenale wereld.

IV. Het probleem van vrijheid en determinisme

- Het corpusculaire wereldbeeld en Newtons mechanica.
- Vrijheid een postulaat van de moraal (ought implies can).
- Kants oplossing in termen van fenomenale en noumenale wereld.
- Een ethiek van de autonomie: heteronome rechtvaardiging van de ethiek werkt niet.
- Vrijheid en respect voor de morele wet (de categorische imperatief)
- Ethiek en geloof. God als postulaat van de moraal?

V. Aanbevolen literatuur van en over Kant

- Immanuel Kant, *Ausgewählte kleine Schriften* (Felix Meiner, PhB 24).
- Immanuel Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können* (Felix Meiner, PhB 40).

- Inleiding over Kant: Ralph Walker, *Kant* (London, 1979)

Friedrich Nietzsche (1844 – 1900)

I. Inleiding

- Nietzsches invalshoek: als klassiek filoloog en als psycholoog. Een voorbeeld: de analyse van de transformatie van Saul tot Paul (Handelingen 8: 3-4) in *Morgenröte* § 68. Epilepsie en ressentiment.
- Nietzsches stijl en inzet: een Sentenzenschleifer die als domineeszoon het Christendom wil ontmantelen. De invloed van de klassieken en de Franse moralisten.
- Aanbevolen werken: *Morgenröte* (1880-1); *Die fröhliche Wissenschaft* (1881-2); *Jenseits von Gut und Böse*; *Der Genealogie der Moral* (1886-7). Over Nietzsche: A. Nehamas, *Nietzsche: Life as Literature* (Harvard UP, 1985).
- Een citaat (Fr. W., § 108): NEUE Kämpfe. - Nachdem Buddha tot war, zeigte man noch jahrhundertlang seinen Schatten in einer Höhle - einen ungeheuren schauerlichen Schatten. Gott ist tot: aber so wie die Art der Menschen ist, wird es vielleicht noch jahrtausendlang Höhlen geben, in denen man seinen Schatten zeigt. - Und wir - wir müssen auch noch seinen Schatten besiegen!
- Opzet: II. Nietzsches kritiek op de metafysica; III. Nietzsches kritiek op de moraal; IV. Nietzsches eigen metafysica; V. Evaluatie.

II. Nietzsches kritiek op de metafysica

- Op epistemologische metafysicakritiek (Hume, Kant) volgt psychologische metafysicakritiek (Nietzsche).
- Christendom als "Platonismus für's Volk". Het verwerpen van "hogere waarheid" en de psychologische motieven voor een "hogere waarheid" (Hoe de "echte wereld" tot fabel werd). Het "zijn" is onwerkelijk; het "worden" is de enige werkelijkheid.
- Nietzsches Darwiniaanse radicalisering van Kant: alle waarheid wordt problematisch; "perspectivisme". "'Wahrheit' ist Wille, Herr zu werden über das Vielerlei der Sensationen." (*Wille zur Macht*, § 517). En: 'Das "Kriterium der Wahrheit" war ...bloß die biologische Nützlichkeit eines solchen Systems prinzipieller Fälschung' (§ 584).
- Nietzsche contra Darwin: de Wille zur Macht als het "diepste feit" (Nietzsches versie van Schopenhauer, maar i.p.v. pessimisme de amor fati).

III. Nietzsches kritiek op de (Kantiaanse en Christelijke) moraal

- Kants universaliteitpostulaat en de barmhartige Samaritaan.
- Nietzsches vraag: wat is de "oorsprong" van het universaliteitsbeginsel? Het programma van een Genealogie der Moral. Hoge oorsprong (god) en lage oorsprong (Wille zur Macht).
- Antieke morele systemen: Herrenmoral (Gut-slecht/schlicht) en Sklavenmoral (Böse-gut).
- The power tactics of the weak: hoe de Sklavenmoral overwonnen heeft in de loop van de westerse geschiedenis door het universaliteitsbeginsel en de mythe van de goddelijke oorsprong. Socialisme, vrouwenemancipatie, en democratie. Maar: God is dood.
- Machtswil als laatste "rechtvaardiging" van elke moraal.
- Nietzsches "aristocratische" obsessie en de Umwertung aller Werte. Het genie en de Übermensch. Nietzsche en de moraal van het Pruisische leger (1870).

IV. Nietzsches eigen metafysica

- De figuur van Zarathustra. Twee begrippen van metafysica (specialis en generalis).
- De Ewige Wiederkehr tegen de eschatologie. (Hoe is alles?) Kosmologisch en psychofilosofisch begrip van de Ewige Wiederkehr. De amor fati.

- De Wille zur Macht tegen de goddelijke orde. (Wat is alles ten diepste?). Nietzsche zag deze theorie als verbetering van Darwin: “Der Kampf ums Dasein ist nur eine Ausnahme, eine zeitweilige Restriktion des Lebenswillens; der große und kleine Kampf dreht sich allenthalben ums Übergewicht, um Wachstum und Ausbreitung, um Macht, gemäß dem Willen zur Macht, der eben der Wille des Lebens ist” (*Die Fröhliche Wissenschaft*, § 349). Psychologische verklaring van Darwin: dat wetenschapslui zo gepreoccupeerd zijn met de “strijd om het bestaan”, ‘das liegt wahrscheinlich an der Herkunft der meisten Naturforscher: sie gehören in dieser Hinsicht zum “Volk”, ihre Vorfahren waren arme und geringe Leute, welche die Schwierigkeit, sich durchzubringen, allzusehr aus der Nähe kannten. Um den ganzen englischen Darwinismus herum haucht etwas wie englische Übervölkerungs- Stickluft, wie Kleiner-Leute-geruch von Not und Enge’ (ibid.). Dus: N. gaf de voorkeur aan de “aristocratische” strijd om de macht boven de “plebeïsche” strijd om het bestaan.

V. Evaluatie

- Waarheid als product van de Wille zur Macht: de paradox van de leugenaar.
- Alles is Wille zur Macht. De logica van “alles is F” uitspraken (onwaar of betekenisloos).
- Begreep Nietzsche Darwin wel goed? De onzalige combinatie van Darwin en Kant (en de behoefte Darwin zu überbieten leidt tot Nietzsche’s perspectivistische scepticisme).
- Nietzsche en het Nazisme.

VI. Aanbevolen literatuur van en over Nietzsche

- Nietzsche: *Morgenröte* (1880-1);
- Nietzsche: *Die fröhliche Wissenschaft* (1881-2);
- Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*
- Nietzsche: *Der Genealogie der Moral* (1886-7).
- Over Nietzsche: A. Nehamas, *Nietzsche: Life as Literature* (Harvard UP, 1985)

Martin Heidegger (1889 - 1976)

I. Inleiding

- Heideggers faam. Jean Beaufret: “Après Platon, Heidegger est le plus grand philosophe dans la tradition occidentale”. Volgens een recente Nederlandse enquête is hij echter de meest overschatte filosoof van de 20e eeuw.
- Heidegger dus omstreden. Roger Scruton over Heideggers denkbeelden: “spectral visions in the realm of thought; vast, intangible shadows cast by language”.
- Heidegger, met name de centrale vraag van zijn denken, moeilijk te interpreteren. Russell: “Highly eccentric in his terminology, his philosophy is extremely obscure”.
- Indeling van deze miniatuur: II. De obscuriteit van de “vraag naar het zijn” en de twee fasen van Heideggers denken; III. Het project van *Sein und Zeit* (1927); IV. De structuur van het latere denken; V. De herinterpretatie van de existentialia: een Pascaliaanse strategie? VI. Heidegger en het Nazisme. VII. Evaluatie en VIII. literatuur.

II. De obscuriteit van de “vraag naar het zijn”; de twee fasen van Heideggers denken.

- Heidegger wil in *Sein und Zeit* de “vraag naar het zijn” die Plato en Aristoteles gesteld zouden hebben weer tot leven wekken. Dit is volgens Heidegger de belangrijkste en enige fundamentele vraag van de wijsbegeerte. Maar wat houdt die vraag volgens Heidegger precies in? (1). SZ§ 5: het antwoord op de vraag kan slechts een aanwijzing zijn hoe we onderzoekend moeten vragen. (2) Vragen betekent: kunnen wachten, zelfs een leven lang

(*Einführung in die Metaphysik*, slot). (3) Seinsvergeessenheit: de vraag naar het zijn wordt niet gesteld en niet begrepen.

- De twee fasen van Heideggers denken: A, culminerend in *Sein und Zeit*: (1927) seculiere analyse van het menselijk bestaan als voorbereiding op de vraag naar het zijn; B (vanaf 1935, na het Nazi-rectoraat): het latere “zijnsdenken”. Deze twee fasen zullen achtereenvolgens summier besproken worden; daarna komt hun onderlinge verhouding en betekenis aan de orde.

III. Het project van *Sein und Zeit* (fragment!)

- In welke termen analyseren we als filosoof en wetenschappelijk onderzoeker het menselijk bestaan? Het categorieënprobleem. Heideggers historische these: de traditionele categorieën zijn ontsprongen aan het denken over artefacten (Aristoteles) of dode natuur (Descartes). Voorbeeld: Cognitieve psychologie: de computermetafoor. Heidegger: dit betekent een zelfvervreemding (Uneigentlichkeit) van de mens en het doet in de filosofie schijnproblemen ontstaan (probleem van de buitenwereld). De dubbele taak van *Sein und Zeit*.
- Heidegger: vorm “existentialia” in plaats van categorieën om de mens te begrijpen, eerst aansluitend bij de Alltäglichkeit; dan gericht op Eigentlichkeit. Voorbeelden: In-der-Welt-sein; Existenz; Entwurf; Geworfenheit; Sein-zum-Tode; das Man; Eigentlichkeit. H.’s hermeneutisch-fenomenologische methode. Hoe lost een nieuw conceptueel kader filosofische problemen op? Het probleem van de buitenwereld. De secundaire rol van wetenschappelijke kennis (vgl. Kant). Filosofie als middel tot “zelfwording” van de mens. Heidegger en Plato in 1933.

IV. De structuur van het latere denken

- Een geschiedsfilosofie: een oorspronkelijke “zijnsopenbaring” bij de pre-socraten gaat bij Plato en Aristoteles weer verloren omdat deze het zijn denken in termen die ontleend zijn aan artefacten/techniek. De verdere geschiedenis van de wijsbegeerte, die het fundament is van de geschiedenis van de westerse cultuur, verklaart waarom in het Westen de technologie het leven gaat overheersen. Een vervalsgeschiedenis met uitzicht op een radicale verandering.
- Frappante formele parallelen met het Christendom: (1) tegenstelling zondeval-verlossing: techniek en Anknunft; (2) Uniciteit van “het Zijn”; (3) Schepping en openbaring (4) Deus absconditus = Seinsvergeessenheit? (5) voorbereidend denken (Johannes de Doper), enz.
- Vraag: Heidegger zegt dat hij met “Zijn” niet God bedoelt. Waarom dan al deze parallelen met het Christendom?

V. De Herinterpretatie van de existentialia na de oorlog (relatie H. I en H. II)

- Het probleem in *Brief über den “Humanismus”* (1946) en andere geschriften uit die tijd. Enkele oplossingen: Löwith, Habermas, enz.
- Een hypothese: *Sein und Zeit* is eerste fase van een Pascaliaanse strategie; latere denken is tweede fase. Dit verklaart de herinterpretatie van de existentialia. De twee fasen van zo’n strategie: seculiere analyse van het menselijk bestaan en herinterpretatie van het menselijk bestaan vanuit een openbaring. Bevestiging: “*Phänomenologie und Theologie*” (1927).
- Een vraag: wat voor religie is dan de tweede fase van Heideggers denken?

VI. Heidegger en het Nazisme

- Wat is de relatie tussen man en werk? Vele opvattingen.
- Heideggers latere denken een “nieuwe Duitse religie” in de traditie van Paul delaGarde et al.?

VII. Evaluatie

- Het anti-wetenschappelijk karakter van Heideggers wijsbegeerte (vgl. de oude tegenstelling wetenschap-religie). Net als bij Kant betreft wetenschap slechts een “geconstitueerde” werkelijkheid.
- Heidegger en Luther: de poging een nieuwe godsdienst te stichten.

VIII. Aanbevolen literatuur van en over Heidegger

- Heidegger: *Sein und Zeit* (1927)
- Richard Polt, *Heidegger. An Introduction* (UCL Press, 1999);
- Herman Philipse, *Heideggers Philosophy of Being. A Critical Interpretation* (Princeton University Press, 1998).

Ludwig Wittgenstein (1889 - 1951)

I. Inleiding

- Wittgensteins ‘impact’: Bertrand Russel schreef in 1916 aan zijn maîtresse Ottoline Morrell over Wittgenstein: “His criticism [op een manuscript van Russel over kennistheorie], tho’ I don’t think you realised it at the time, was an event of first-rate importance in my life, and affected everything I have done ever since. I saw he was right, and I saw that I could not hope ever again to do fundamental work in philosophy. My impulse was shattered, like a wave dashed to pieces against a breakwater”. Dit speelde in de zomer van 1913; Wittgenstein was toen 24 jaar.
- De twee perioden in Wittgenstein’s werk: A: culminerend in de *Tractatus Logico-Philosophicus* (afgekort TLP, 1921); B: culminerend in *Philosophische Untersuchungen* (posthuum, afgekort PhU, 1953). In beide perioden werd Wittgenstein de belangrijkste inspirator van een wijsgerige beweging: A: de logisch positivisten van de Wiener Kreis; B: de zg. filosofie van de gewone taal in Oxford.
- Wittgensteins stijl: aforistisch; reeksen van korte teksten, a.h.w. dagboekantekeningen. Interpretatieproblemen.
- Programma voor deze miniatuur: II. Periode A: de *Tractatus*; III. Intermezzo; IV. Periode B, de Ph. Unt.; V. Constanten in Wittgensteins denken, evaluatie.
- Aanbevolen literatuur: Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius* (1990).

II. De *Tractatus Logico-Philosophicus*

- W. omschrijft het doel van het boek als volgt: “Das Buch behandelt die philosophischen Probleme und zeigt - wie ich glaube -, daß die Fragestellung dieser Probleme auf dem Mißverständnis der Logik unserer Sprache beruht. Man könnte den ganzen sinn des Buches etwa in die Worte fassen: Was sich überhaupt sagen läßt, läßt sich klar sagen; und wovon man nicht reden kann, darüber muß man schweigen”.
- De lessen van Frege en Russell. Oppervlaktestructuur van de taal en logische dieptestructuur. Het postulaat van tweewaardigheid en “De koning van Frankrijk is kaal” (Russell: On Denoting). Wittgensteins programma: de logische dieptestructuur van alle mogelijke talen onthullen en daardoor eens en voor altijd afbakenen wat gezegd kan worden.
- Ware proposities corresponderen met feiten in de werkelijkheid, dus moet de wereld dezelfde logische structuur hebben als de taal. Zeggen en tonen. Wat in de TLP staat kan dus niet gezegd worden. Vandaar no 6.54: “Meine Sätze erläutern dadurch, daß sie der, welcher mich versteht, am Ende als unsinnig erkennt...”.
- Wat kan er volgens W. allemaal niet gezegd worden? Ethiek, Religie, de zin van het leven, enz. zie b.v. TLP no 6.521: “Die Lösung des Problems des Lebens merkt man am

Verswinden dieses Problems (Ist dies nicht der Grund, warum Menschen, denen der Sinn nach langen Zweifeln klar wurde, warum diese dann nicht sagen konnten, worin dieser Sinn bestand?)". Historische verklaring voor deze radicale taalkritiek.

III. Intermezzo

- TLP Vorwort: "Ich bin also der Meinung, die Probleme im Wesentlichen endgültig gelöst zu haben". Wittgenstein's pogingen na de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog een heilige te worden. Het debacle als onderwijzer en het debacle van het communisme. Terugkeer naar Cambridge. De onhoudbaarheid van het "logisch atomisme": probleem van de kleurwoorden.

IV. De Philosophische Untersuchungen

- Wittgenstein's fundamentele zelfkritiek op de *Tractatus*: § 104: "Man prädiziert von der Sache, was in der Darstellungsweise liegt". In de TLP was de Sache de taal en de Darstellungsweise de logica van Frege en Russell. Wittgensteins ontdekking in zijn latere werk: er is geen logische dieptestructuur die aan alle talen gemeen is: geen "wezen" van de taal. "Taal" is een familiegelijkenisbegrip.
- Dit inzicht brengt een fundamenteel verschil van methode met zich mee ten opzichte van de TLP: niet meer proberen alles te persen in formele logica, maar de gebruiksregels van woorden traceren als er door misvattingen omtrent deze regels wijsgerige problemen ontstaan. Voorbeeld: het Augustiniaanse beeld van de taal en de filosofie van de wiskunde. Plato's Ideeënleer het gevolg van deze misvatting.

V. Constanten in Wittgensteins denken; evaluatie.

- PhU § 109: "Die Philosophie ist ein Kampf gegen die Verhexung unsres Verstandes durch die Mittel unserer Sprache". En § 111: "Die Probleme, die durch ein Mißdeuten unserer Sprachformen entstehen, haben den Charakter der Tiefe". Eigen aard van de filosofie volgens Wittgenstein.
- Wittgensteins methode voor het oplossen van conceptuele problemen is van blijvende waarde, want dergelijke problemen ontstaan telkens opnieuw (vooral wanneer wetenschappelijke concepten verward worden met alledaagse, zoals "informatie"). Maar zijn stelling dat filosofie niets anders kan of moet doen is te verwerpen.

VI. Aanbevolen literatuur van en over Wittgenstein

- Wittgenstein: *Tractatus Logico-Philosophicus* (1921)
- Wittgenstein: *Philosophische Untersuchungen* (postuum, 1953)
- Ray Monk, *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius* (1990)

Colofon

Home Academy geeft hoorcolleges uit voor thuis en onderweg. Direct te downloaden of onbeperkt te beluisteren in de Home Academy Club. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door boeiende sprekers. Zo kan je kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank. Download de Home Academy app voor het beluisteren van onze hoorcolleges op een mobiel of tablet.

Kijk verder op www.home-academy.nl

Uitgave Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 – 370001
E-mail: info@home-academy.nl

Opname Sandro Ligtenberg (Utrecht, voorjaar 2004)
Stem Inleiding F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek Intro Cok Verweij
Mastering Frits de Bruijn
Vormgeving Ruth Bos / Grafisch ontwerp

© Hoorcollege Copyright 2004 Home Academy Publishers B.V.
ISBN 978 90 8530 987 1
NUR 731, 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden vervoelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.